

Det fundne og det tabte: To nationer under Gud

Kaj Munk og det sønderjyske spørgsmål

Christian Grund Sørensen Postdoc ved Kaj Munk Forskningscentret, Aalborg Universitet. Cand.theol. og cand.it., ph.d. med afhandling: "Persuasion og livssyn. Medier, Munk og modernitet". Præst i Folkekirken. Forskning i Kaj Munk, kommunikation, retorik, digital teologi, informationsarkitektur og persuasive teknologier.

Abstract

The found and the Lost: Two Nations under God. Kaj Munk and the question of Southern Jutland. The aim of this article is to present and discuss the view of Danish pastor, playwright, author, and resistance martyr Kaj Munk (1898-1944) regarding the reunion of Denmark and Southern Jutland in 1920. In Munk's view Southern Jutland and the border to Germany is of central importance to the Danish national identity. The population remained culturally Danish under German rule. However, the reunion and the close relationship with Germany was challenged during the rise of the Third Reich, and eventually the occupation of Denmark. Kaj Munk's nuanced reflections on the cohabitation of neighbouring countries reject demonization and nationalistic superiority thinking. In Munk's understanding "fronts" and "bridges" are necessary in international cooperation. The front to protect intrinsic values and avoid appropriation, the bridges to bridge divides between the two nations under God. Munk is an example of a peaceful, acknowledging approach to international cohabitation, though with a strong sense of cultural consistency.

Keywords: Kaj Munk, Genforeningen, Sønderjylland, Tyskland, nation

Prolog

I hundredeåret efter genforeningen er refleksionen over den ikoniske begivenhed atter aktuel. Genforeningen var skelsættende i samtiden, i mellem- og efterkrigstiden, i den danske, folkelige selvforståelse og som inspirator for det mellemfolkelige samliv, som indtil udbruddet af covid-epidemien var det stort set grænseløse Europa.

Alle henvisninger er fra Kaj Munk Forskningscentrets digitale Kaj Munk-arkiv og derfor uden sidetal. Dette arkiv er offentligt tilgængeligt (<http://arkiv.kajmunk.aau.dk>).

Det fundne og det tabte : Kaj Munk og grænselandet

Efter nederlaget i den 2. Slesvigske Krig 1864 mistede Danmark foruden faldne soldater det historiske Sønderjylland. Det blev et ikke blot politisk, men også nationalt traume, som beskrives i digteren H.P. Holsts og hedeopdyrkeren Enrico Dalgas' dictum, at "hvad udad tabes, skal indad vindes". Her verbaliseredes den indadvendte danske defaitisme, som fulgte i det næste halve århundrede. Man kunne ikke røre "tysken", men ej heller fortrænge det skete. Sønderjylland var, med Kaj Munks ord, som et bortført barn. Nationalromantisk digtning italesatte danskheden. Med Grundtvigs ord er "Modersmal... vort Hjertesprog, kun løs er al fremmed Tale". Dansk sprog og kultur har en særlig kvalitet og citatet fra "Moders Navn er en himmelsk Lyd" (Grundtvig 1837) blev slogan for det sønderjyske dagblad "Modersmaalet" (1882).

Mens nu et germansk magttomrum efter 1. Verdenskrig gjorde det umulige muligt og Versaillesfreden 1919 banede vejen for den fysiske genforening med de sønderjyske områder tilbage stod spørgsmålet om tolkningen af denne uventede hændelse. Det er i dette kølvand, at dramatikeren, præsten, digteren, lyrikeren og klummeskriveren Kaj Munk bidrager med de perspektiver på genforening og dansk-tyske relationer, som denne artikel omhandler.

I et biografisk perspektiv var Kaj Munks forbindelse til grænselandet ringe. Men i Munks tankeverden var forbindelsen til både det genvundne Nordslesvig og det tabte Sydslesvig ganske levende. Formentlig snarere båret af Munks idealistiske opfattelse af en

dyb sammenhæng mellem stat og skæbne i både timelig og evig betydning, end af realistiske, realpolitiske overvejelser.

De to søskende i syd og nord

Ved genforeningen var Munk endnu ikke cand.theol., men fik anledning til at prædike på Lolland søndag d.11. juli 1920, dagen efter kong Christian X's berømte ridt over grænsen. I tilknytning til sin prædiken deklamerer Munk: "Hvad Genforeningen er, ved vi alle, og dette skal jeg ikke opholde mig ved, ligesom det ikke tilkommer mig fra Prædikestolen at behandle denne Begivenhed historisk eller politisk eller poetisk. Jeg skal blot kortelig kaste Kristendommens Lys hen over denne nationale Begivenhed." Indledningen er karakteristisk for Munk, for hvem det nationale og det kristelige forbindes i det, som kunne defineres som ikke-nationalistisk patriotisme.

Munk inspireredes af den nytestamentlige lignelseslitteratur og ikke mindst Henrik Pontoppidans digt "Sønderjylland" (Pontoppidan 1918):

"Det, der da skete i 1864, var dette, at to af vore kære, de gamle tænke paa deres Børn, de unge paa en Bror og Søster, blev revet fra os med Vold og slængt i Tugthuset, skønt det var vitterligt, at de var skyldfri. Forvænte med Frihed, som vi nu er, syntes det os umuligt; men det er dog sandt, at en Del af vort Folk, Mænd og Kvinder og Børn, der tænkte vore Tanker og talte vort Sprog og levede vort Liv og var os, blev bastet i Trællekaar — det blev forbudt dem at tale, at længes, at være. De blev hadet og haanet og forfulgt, de blev lemlæstet og dræbt — og de taalte og tav og led — og de blev ved at være Danske. To af vore kære, en Bror og en Søster, slæbtes i Tugthuset skyldfri — der blev begaaet et Justitsmord. Og det, der saa skete i Fredags, var, at den ene af dem kom tilbage, mærket af Lænker og Vold og Overlast — men det forstaar vi jo alle, at hun var ude af sig selv af Glæde..." (Munk 1920).

For Munk var glæden over genforeningen iblandet en indignation over, at den radikale statsminister C. Th. Zahle ikke krævede Sydslesvig. For Munk var der tale om et moralsk, snarere end et politisk spørgsmål: "Hele Natten vaagede jeg paa Raadhuspladsen, og bleg

og trist kom jeg hjem under Morgen med Resultatet. Sorgen blev til Raseri mod den Regering, der var faldet Danmarks Kernesønner i Ryggen, vore tapre Forposter, som havde baaret al Krigens Møje og Kummer. Maaske den gjorde det af Idealitet, taagede Retfærdighedsbegreber, som bød den at øve Uret imod dens egne..." (Munk 1942a). For Munk var der tale om et forræderi.

Det sønderjyske spørgsmål

Mens Munks pastorale liv førte ham til Vedersø fra 1924 og hans gang til landets og navnlig hovedstadens teatre, havde han stadig tanke for grænselandet og ikke mindst for genforeningens tvivlsomme konsekvenser.

I rejse- og refleksionsbogen *Vedersø-Jerusalem Tur Retur* fra 1934 kommenterer Munk en utidig, folkelig uvilje mod genforeningen: "Bare vi aldrig havde fået Sønderjylland tilbage!" er et ikke ualmindeligt Suk hos Nørrejyllands og Øernes Folk." Som sognepræst i Vestjylland er der ingen grund til at betvivle Munks indtryk. Uviljen var gensidig: "Bare vi aldrig var kommet bort fra Tyskland!" klages der ofte i det såkaldt genvundne Land." Og fra tysk side: "Nordslesvig er tysk Land; kun nødtvungent har vi midlertidigt afstået det" Intet kunde da synes rimeligere eller lettere at ordne end dette vort Naboskab mod Sønder: bare vende tilbage til Tilstandene før 1920."

Munk problematiserer grundlæggende den gængse nationale lykkefortælling:

"Sønderjyder kan have regnet med næsten udelt Interesse for deres Sag i Danmark, og mange brave danske Mænd og Kvinder var sig lidet bevidst, at Danmark havde en stor national Sag uløst. Nu skyllede det pludselig ind over Landet fra Gedser til Skagen efter Tysklands Nederlag, at nu kunde vore Sønderjyder komme hjem. Det gav hos disse lidetkendende en Forestilling om, at hele Landsdelen dernede stod i et enstemmig Brus. De glemte eller gav sig ikke Tid til at indse, at 50 Års tysk Styre måtte have skabt en Del Tyskhed rundt om i den danske Provins. ... Deraf en Del Lunkenhed hos begge Folk og Usikkerhed over for hinanden (Munk 1934a).

Munk nævner nordslesvigernes forarmelse i forbindelse med "Pengeravagen", hvor jordværdier og opsparing smuldrede ved genforeningen. "Hermed er der sat Navne på de største Skyer, der for Tiden driver hen under Genforeningsglædens Sol" (Munk 1934b).

Med udgangspunkt i nederlaget 1864 og verdenskrigen 1914-18 udmærker sønderjyderne sig for Munk som kernedanske: "Den Mindetavle, Gårdejer Mads Hansen da havde rejst i sin Have, betød så ikke blot: "Sønderjylland vundet", men tillige "Og det har min Dreng givet sit Liv for." Var Glæden blevet mindre højroestet? Jeg ved det ikke. Men varigst ligger vist den Glæde, der hviler på Sorgens Fundament" (Munk 1934a).

For Kaj Munk markerer genforeningen ikke blot en historisk og politisk nyordning. Sønderjyllands reintegration i det Danske Rige bliver samtidig et opråb imod et nationalt selvhad, en kulturel og militær afrustning, som Munk sidenhen mente at se fuldbyrdet i Danmarks halvhjertede kamp ved invasionen 9. april 1940.

Baade bygge Høfder og bygge Bro

Endnu i 1934 var Munk begejstret for det livskraftige kulturliv i det delvist nazificerede Flensborg. Dog var en skepsis begyndt at melde sig: "Vil Tyskland Fred med hele Verden, Frankrig inkl.? Vi vil tro dig, Frontkammerat Hitler, vi vil tro dig, når du forsikrer det, vi tør ikke andet for Europas Skyld" (Munk 1934a).

Danskheden er særlig knyttet til genforeningen. Danmark var i Munks forståelse i nationalt forfald: "Er der Haab for dette Lands Bestaaen?... Efter en tusindaarig Forfaldsperiode er A/S Danmark ved at likvidere." Sønderjyderne havde derimod bevaret deres danskhed og kampgejst i udlændigheden, hvor Danmark nu i 1930'erne afkrustede mod Hitler. "Der har I Sønderjyder en Mission. Danmarks værste Fjende er ikke Tyskland, men Danmark selv, den Svaghed i vor Folkekarakter, at vi ikke er os bevidst det Sind, der lever i os." Det danske kampsind trivedes hinsides den gamle grænse (Munk 1935).

Dette narrativ omkring genforeningen som kulminationen af sønderjydernes udholdenhedskamp går igen i Munks skærpede opmærksomhed på det dansk-tyske forholds sprængfare. Munk ønsker endnu at bygge bro til Tyskland. Men det genforenede Sønderjylland, er den høfde, det Dannevirke, der skal vogte Danmark.

”Over for vor store Nabo mod Sønder bør vi... baade bygge Høfder og bygge Bro. Det sidste støder paa den Vanskelighed, at der desværre intet Vand er, der skiller os; men saa kan der være værre Ting: I Stedet for at spærre os inde bag selvglade Doktriner maa vi lære at forstaa Tyskland og respektere det i det, der er Respekt værd. Men vi skylder ogsaa vor tusindaarige Historie, os selv som levende Mennesker og vor Fremtid, vore Børn, at være vaagne i vor Klarhed over, at vi er ikke tyske, har aldrig været det, vil aldrig blive det. Over for de Strømninger i det stolte, stærke tredie Rige, der vil gøre os eller Dele af os tyske, maa vi intet spare i Retning af Høfdebygning” (Munk 1936).

Nærmest profetisk italesatte Munk denne kombinerede samarbejds- og forsvarsvilje i en artikel kun fire dage før Danmarks besættelse:

”Det er jo umuligt. Hvor der er Front, bliver enhver Bro sprængt i Luften. Men de danske i de sydlige sønderjyske Landsdele smiler og svarer: Vi kan gøre det umulige. Front, saa langt som vi er danske, Front mod alle Kræfter, der vil tage det fra os. Men ogsaa Bro, at Norden og Tyskland kan finde hinanden i at udnytte alle Muligheder for Forstaaelse og Samarbejde og Fællesmenneskelighed” (Munk 1940).

Der ligger en forsonings- og håbstanke i Munks sind, selvom han ved, at Hitlers legioner rykker frem i Europa. Hans dramatiske opgør med antisemitismen, ”Han sidder ved Smeltediglen” (1938), spilles ikke længere i Sønderborg efter dansk ministeriel henstilling, kommenteret i ”Ved Fejghed opnaas intet” (1939). Alligevel bevarer Munk håbet:

”For vi har selv Brug for den Front – alle Danske har Brug for at faa det danske understreget som kun I kan gøre det og gør det. Og vi har Brug for den Bro, baade vi og Tyskland...” (Munk 1940).

Besættelsesdagens sporadiske modstand imod Værnemagten var en skuffelse for Munk. Soldaterne ved den danske grænse fik, formentlig med vilje, ikke tilstrækkelig ammunition. Både den munkske brobygning og den patriotiske heroisme var forspildt. Om Munk så i virkeligheden ville have accepteret massive danske tabstal i en ulige, håbløs kamp mod den tyske krigsmaskine er tvivlsomt. Det nationale traume diskuteres nutidigt i Christina Rosendahls film om Henrik Kaufmann, "Vores mand i Amerika" (2020).

Kærligheden til Tyskland

For Munk var genforeningen en naturlig følge af Sønderjyllands historiske og kulturelle arv. Alligevel var han om nogen opmærksom på både bro og front, bro og hofde. Dobbelttheden i det legitime tyske og det legitime danske. Der skete en vis forsoning fra Munks stridbare prædiken fra 1920 til besøget i det tysksindede Flensborg i 1934: "En Danskers to første Indtryk af Flensborg er disse: Hvor er det blodig Synd, vi ikke fik denne Perle af en By tilbage!" Men samtidig må Munk konstatere; "Hvor er denne Stad dog tysk!" (Munk 1934a). Munk tager dog ikke konsekvensen af byens tyske sind og lader den nationale drøm fare.

Munk havde samtidig en forkærlighed for tysk kultur. Den manifesteredes bl.a. i 1931, hvor Munk forgæves søgte om at blive dansk præst i Berlin.

Optagetheden af Tysklands sjæl formuleres i dramaet "Han sidder ved Smeltediglen" fra 1938. Stykket skulle bringe "et Kaste-lys ind over en af vor Tids Natsider ved det tyske Væsen", nemlig antisemitismen. "For mig som Kirkemand er Skuespillets centrale Ord Biskop von Beugels Replik til Dorn om Føreren: 'Saa nær ved at være en Gud som det er muligt, naar han dog blot er et Menneske, har han som Menneske Brug for en Kirke til at sige sig, naar han fejler'" (Munk 1939). Kirken bør udgøre korrektivet til Det Tredje Rige, en holdning Munk delte med bl.a. den tyske teolog og martyr Dietrich Bonhoeffer.

To nationer under Gud

At genforeningen skete kort efter 1. Verdenskrigs afslutning rejste særlige overvejelser. Sønderjyderne havde måttet gøre tysk krigstjeneste: "Men nu Sønderjyderne da? De har jo ofret deres Sønner for Danmark i Verdenskrigen? Rigtigt! Somme af dem; og disse

somme ved ogsaa den Dag i Dag usvigeligt sikkert, hvor de hører hen" (Munk 1934b).

Hvor folkeviddet kunne betvivle Sønderjydernes loyalitet for Danmark forstod Munk helt modsat danskerens indsats i tysk tjeneste som en opofrelse for Gud, konge og fædreland, altså for Danmark: "En Hyldest til jer, I Dreng, fødte i samme Aar som jeg eller kun et lidet før, I, som ikke løb for Ørnen, da den kom susende for at slaa Kloen i jer og slæbe jer til Flandern eller Galizien, I, som faldt for Danmark, da I faldt for Tyskland, og som lemlæstede laa i jeres Fællesgrave, da Sejrens Dag endelig oprandt gennem det Nederlag, I vandt" (Munk 1934b). Ved at tjene Tyskland som grænsefolk, tjente de i virkeligheden Danmark. Tysklands nederlag blev Danmarks sejr og førte frem til genforeningen. Pligten er det bærende, mens tilknytningen til den politiske nation er en given betingelse for individet.

Analogt hermed kunne modstandsprædikerens Munk rose den tyske soldat for at tjene sit land, men dog anse ham som fjende. "Der er mange, mange gode Tyskere. Gud være lovet for det; ellers var Verden uden Haab. Mange brave Dreng er stukket i Trøjen, saa flinke som vore egne. Men saa længe som de finder sig i, at dette Regimente, de selv har heilet sig til, beholder Magten over dem, maa de staa Last og Brast... Det er Krigens haarde Vilkaar, at saa længe den varer, er det ikke Mennesker, vi har at gøre med, men Uniformer..." (Munk 1944). Det kan diskuteres, om Munks syn her er konsistent. Hvis de tyske soldater var ansvarlige for ikke at have gjort oprør imod deres styre, kunne det samme vel siges om danske sønderjyder i tysk tjeneste.

Få dage efter Munks nytårsprædiken blev han henrettet på tysk foranledning i en vejgrøft ved Silkeborg. Likvideringen må formentlig nærmere ses som en reaktion på Munks symbolske betydning for den folkelige modstand mod besættelsen, end som reaktion på Munks enkelte udsagn.

Kaj Munk og genforeningen til inspiration

Ud fra en historisk betragtning er det interessant at gøre sig bekendt med Kaj Munks tanker om genforeningen. Det er måske endda mere interessant, hvor disse tanker kan inspirere til overvejelser over de folkelige relationer i nutid og fremtid. Nedenfor skal foreslås nogle perspektiver, som rækker ud over Kaj Munks samtid.

- Kaj Munk og genforeningen som en uafsluttet og iterativ proces. Nok definerede den fornyede grænsedragning i 1920 grænselandet, men arbejdet for at skabe opslutning og ejerskab for det gensidige naboskab fordrer tankemæssig brobygning på begge sider af grænsen. Det gælder også i det nye Europa efter aksemagternes og jerntæppets fald og migrationens indtog.
- Munk erstatter henover årene et noget vulgariseret, nationalromantisk tankesæt med et strammere patriotisk ideal. Tyskeren er fuldt så meget værd som danskeren. Men danskeren har et ansvar for sit eget land, folk, sprog og kultur.
- I Munks perspektiv er koblingen mellem folk, kultur og nation væsentlig og gudgiven. I Munks teologiske tænkning findes dog intet "Herrenvolk" eller en ontologisk dæmonisering af den anden, end ikke i besættelsestiden.
- Når Munk lægger afstand til den sydlige nabo sker det med afsæt i det, Munk betragter som "Natsider ved det tyske Væsen" (Munk 1939). Der er tale om formaning til forandring, ikke forkastelse. Hermed afviser Munk hovedsageligt de fjendebilleder, som ofte fremmales i vor senmoderne ofte stærkt politiserede eller dæmoniserende retorik.
- Kaj Munk var konservativ, med en social snarere end liberal vægtning. Kaj Munk var national, men patriotisk snarere end fremmedfjendsk. Kaj Munk var barn af sin tid, men repræsenterede en interessant balance mellem fokus på danskhed og europæisk identitet, som gør det nærliggende at opfatte Kaj Munk som en mulig intellektuel inspirator for en nutidig kulturkonservativ diskurs.

Epilog

Hovedkulds er Europa forandret. Festlighederne til minde om genforeningen i 1920 er for det meste skrinlagt, men naboskabet består.

Samtidig er det utænkeligt, at dette naboskab ikke også fremtidigt vil udfordres, om det angår dåsepant hos Fleggaard, Schengen-samarbejdet eller kulturernes samspil. De 100 år er ikke gået, uden at "ugræs er føget over hegnet", som det hedder i Johan Ottosens "Det have så nyeligen regnet" (1890). Alligevel har freden og til dels også det politiske samarbejde slået rod. At Sigurd Barrett i 2020 i samarbejde med Grænseforeningen har omskrevet verset, så

det i stedet handler om frygt for det fremmede, ville i Munks perspektiv hverken være acceptabelt eller ønskeligt. Kun der, hvor konflikten mulighed holdes i erindring, kan den forstås og imødegås. Derfor må, af Munks mange tanker om Sønderjylland og genforeningen, fremhæves det håbe- og tillidsfulde, som samtidig indeholder sit caveat: "Vi kan gøre det umulige. Front, saa langt som vi er danske..." Men samtidig leve i erkendelsen af, at "vi har Brug for den Bro, baade vi og Tyskland..." (Munk 1940).

Det fundne og det tabte: To nationer under Gud i Kaj Munks perspektiv.

Referencer

- Dagbladet *Modersmaalet*. 1882. Haderslev.
- Grundtvig, N.F.S. 1837. "Moders Navn er en himmelsk Lyd"
- Munk, Kaj. 1940. "Bro og Front". *Grænselandet*, 5. april 1940.
- Munk, Kaj. 1942a. *Foraaret saa sagte kommer*. København: Westermann.
- Munk, Kaj. 1942b. "En ny Salmebog? – Nej!" *Jyllandsposten*, 14. juni 1942.
- Munk, Kaj. 1938. *Han sidder ved Smeltediglen*. København: Nyt Nordisk Forlag, Arnold Busck.
- Munk, Kaj. 1941. "Prædiken til 2. søndag efter Helligtrekonger." Prædiken d. 19. januar 1941, Vedersø Kirke.
- Munk, Kaj. 1920. "Prædiken til 6. Søndag efter Trinitatis." Prædiken d. 11. juli 1920, formentlig i Landet og Ryde Kirker, Lolland.
- Munk, Kaj. 1944. "Prædiken til Nytårsdag." Prædiken d. 1. januar 1944, Vedersø Kirke.
- Munk, Kaj. 1934a. *Vedersø – Jerusalem. Tur Retur*. København: Nyt Nordisk Forlag, Arnold Busck.
- Munk, Kaj. 1934b. "Sønderjydske Fortrædeligheder." *Jyllandsposten*, 4. februar 1934.
- Munk, Kaj. 1936. "Sønderjyllands Sag er Danmarks Sag." *Jyllandsposten*, 16. april 1936.
- Munk, Kaj. 1935. "Sønderjyllands særlige Opgave. Her er det, Danmarks Sjæl for Alvor skal gro!" *Jyllandsposten*, 15. september 1935.
- Munk, Kaj. 1939. "Ved Fejghed opnaas intet." *Jyllandsposten*, 29. januar 1939.

Pontoppidan, Henrik. 1918. "Sønderjylland." *Ude og Hjemme*, 25. december 1918.

Rosendahl, Christina, instruktør. 2020. *Vores mand i Amerika*. Nimbus Film, SF Studios.

Alle Kaj Munk-tekster er tilgængelige på <http://arkiv.kajmunk.aau.dk>